

Számadás – Bod Péter Ákos új kötetéről

Csaba László

Bod Péter Ákos vitán felül a legszorgalmasabb magyar közgazdászok egyike. Bő négy évtizedes munkásságának egyetlen szakasza sem múlt el anélkül, hogy gondolatait, érzéseit, és jobbító szándékú meglátásait ne osztotta volna meg pályatársaival és a szélesebb közvéleménnyel is. Ha csak az elmúlt évtizedet vesszük, 2008-ban, 2010-ben, 2011-ben és 2014-ben is közreadott egy-egy gazdaságpolitikai és elméleti kérdéseket tárgyaló monográfiát, jelen kötete tehát ötödik ilyen munkája egy évtizeden belül! Ezek közt nem szerepel a tudós emberek némelyikénél oly gyakori másodközlés/cikkgyűjtemény, ami sokunk számára inkább könyvnek látszó tárgy, semmint valódi könyv. A recenzált munka Bod akadémiai doktori értekezéséből sarjadzik.

Bod Péter Ákos e lapnak és emellett még számos szakmai és közéleti folyóiratnak is rendszeres szerzője. Emellett eredeti publicisztikák és önálló kutatási eredményeket tartalmazó könyvfejezetek is gazdagítják az életpályát.

Mint minden termékeny szerzőnél, Bod esetében sem érdemes egyetlen műre korlátozva elmondani mondandónkat, bár a jelen írásban épp erre teszünk kísérletet. Az ismertető kötet is része ama cikkeknek, reflexióknak, tudományos és közéleti megnyilvánulásoknak, amelyek révén az egykori jegybankelnök és mai egyetemi tanár megvilágítja azokat a mozzanatokat, amelyek révén jobban érthetővé – ha nem is elfogadhatóvá – válik az a gyakori úttévesztés, amibe Magyarország az elmúlt három évtized során időről időre belekerült.

Rögtön az elején érdemes tehát leszögeznünk: ez sem az ünnepi beszédek, az ön-vállonveregetés újabbán ismét divatos – bár a nem távoli múltból sem ismeretlen – műfaja. Nem arról van szó, hogy szerzőnknek „semmi se elég jó”. Inkább arról, hogy a rendszerváltoztatás részt vevő megfigyelőjeként ő is – mint annyi más szereplő – többet várt, jobbra számított, gyorsabb felzárkózást és gyermekeink, unokáink számára szebb és kiszámíthatóbb jövőt remélt akkor, amikor az átalakítás történelmi feladatába fogtunk.

Tudtuk, hogy nagy fába vágjuk fejszénket, és nem volt kétséges, hogy a gyors sikert csak az egészen naivak, vagy a teljesen gátlástalanok remélhették. De három évtized történelmileg mérve sem kevés. 1975-ben a Német Szövetségi Köztársaság és Japán – a rémisztő háborús pusztítás és emberveszteség ellenére – a világ két vezető gazdasági hatalma, és egyben – az ekkor már domináns amerikai megoldásoktól jellegzetesen elütő – kulturális modellje is volt már. Magyarország esetében széles körű vita tárgya volt és maradt – mind a társadalomtudományok művelői közt, mind pedig

a széles közvéleményben –, hogy létezik-e magyar modell, s ha igen, az mit üzen a világ számára, milyen értelemben és mire példa másoknak.

Nem kívánunk e parttalan vitába bekapcsolódni. E helyütt csak azt bocsátjuk előre, hogy Bod Péter Ákos meditációi, zsörtölődései és gyakorta éles meglátásai egy szélesebb társadalmi közeg, egy jelenségsor részeként nyerik el értelmüket. A most recenzált kötet vállaltan szubjektív jellegű. Ekképp szándékoltnan távolságot tart mind az akadémiai doktori értekezéstől, amely kiindulópontjául szolgál, mind pedig a szigorúan tudományos kifejtés száraz stílusától, adatolásától és aprólékos forráskezelésétől.

A szerző úgy érezte: számtalan előzményt követően lehetséges és szükséges is egy szubjektívebb műfajban előadnia tapasztalatait. Ebben az ipari miniszterként, jegybankelnökként, a nemzetközi bankárvilág részeseként és persze kormánytanácsadóként és közszereplőként is szerzett ismeretek és felismerések megosztására kerül sor. Egy helyütt maga is fölteszi azt a kérdést: ennyi személyes érintettség mellett lehet-e, érdemes-e szakmai igényességű könyvet kiadni a kezéből? A válasz igenlő, anélkül azonban, hogy teljes mértékben vagy döntően az emlékirat műfajába menne át.

Az alig 160 nyomtatott oldalnyi kismonográfia nyolc fejezetre oszlik, s célja az, hogy a szerző számos helyen elszórt meglátásait egységes rendben, saját szempontjai szerint közölje. A következőkben csak néhány nem szokványos, nem bevett véleményt emelünk ki annak szemléltetésére, mit is üzen nekünk a szerző.

Az első fejezet leglényegesebb észrevételei a következők. A válság nem hazánkból indult, de a 2002-2010 közti időszak tévedései legyöngítették a magyar gazdaság immunrendszerét és versenyképességét. Ezért Lengyelországtól eltérően – de számos kontinentális európai országhoz hasonlóan – elhúzódó, dupla W alakú visszaesésre került sor, amiből számos nem szokványos megoldás bevetésével sikerült kikeményezni. A szerző nagy súllyal szól arról, hogy a nem konvencionális megoldások világszerte elterjedtek. Ugyanakkor ez nem ad fölmentést az akarnokság, az önkényesség és a jogállami megoldásokat semmibe vevő gyakorlat számára.

A második fejezet fejtegetéseit vélhetőleg sokféle bírálat éri majd. Ebben a szerző kibontja – korábban is képviselt – kisebbségi nézetét arról, hogy a Kádár-korszak kis szabadságai, félénk reformjai inkább károsak, mint hasznosak voltak a piacgazdasági átmenet és a demokrácia megalapozása szempontjából. Szerinte mindeme engedmények végső fokon a szabálykerülő – nem polgári – mentalitást tették elfogadottá, miközben mindez a kommunista rendszert stabilizálta. A reform lépései nem vezettek más országokénál jobb teljesítményre, viszont a versenyképtelen

szerkezet a külgazdasági liberalizálás hatására tömeges csődökre vezetett. Bod véleménye az általánosnál rosszabb a reform-közgazdaságtanról is: abban nem a piac előfutárát, hanem a menthetetlen mentőjét véli fölfedezni.

A harmadik fejezet a rendszerváltozás időszakáról szól. Egyrészt kiemeli: a nemzeti szuverenitás visszanyerésével teljesen új paraméterrendszer szerint lehetett és kellett a magyar állam és a gazdaság útját megtervezni. Másfelől: Magyarországon nem indokolt – a szovjet utódállamokhoz hasonlóan – piacgazdasági átmenet/ tranzíció fogalmával élni, mivel voltaképp a korábban már megvolt és lényeges elemeiben föléleszthető piacgazdasági intézményekhez és jogrendhez történő visszatérésre került sor, ami minőségileg más.^[1]

Ezt a meglátást bizonyára erősítette volna az erőteljesebb nemzetközi kitekintés. Csak a kézenfekvő példa kedvéért: a szovjet örökség nem határozta meg a balti államok elmúlt három évtizedét, hiszen ott volt egy sok évszázados Hanza-hagyomány, amire építeni lehetett. Ezzel szemben a kaukázusi államokban – mindenekelőtt Grúziában és Örményországban –, valamint Ukrajnában hiába folytattak bizonyos időszakokban hiper-példaértékű, radikális gazdaságpolitikát^[2], gyökerek híján azt a társadalom kivetette magából, vagy szélsőségeikig menően eltorzította.

A negyedik fejezet is egy máig vitatott kérdéskört jár körül. Nevezetesen azt, hogy az új világ mély válsággal kezdődött, holott mind a magas tudomány, mind a közvélemény azt várta, hogy a szovjet típusú torzulások kiiktatásának hatására nyomban megjavul az élet. Élénken élt még – főképp az idősebb nemzedékben – a két háborút követő gyors és sikeres talpraállás, helyreállítás időszakának emléke.

Ugyanakkor kevésbé értették meg – a szakma művelői között is – azt, hogy milyen mély a téves nemzetközi szakosodás, a világpiactól történő öt évtizedes elzártság, valamint a teljesen eltorzult intézményi és ösztönzőrendszer együttes hatása. Mint egy sebészeti beavatkozásnál: előbb rosszabb kellett, hogy legyen, mielőtt jobb lehetett. A szerző önkritikusan ír arról, mily kevésbé értették meg a kor döntéshozói – itthon és külföldön – a pénzügyi egyensúlyteremtés és az új intézmények fölépítésének kényes egyensúlyát. Ezért egysíkú és térségünkben nem hasznos megoldásokat, gondolati sémákat erőltettek, és a valós átállás áldozatait lebecsülték. Ügyes kommunikációval a kor cseh és orosz vezetői jobb pozíciókat értek el a nyugati döntéshozóknál, mint a magyarok, függetlenül a megoldások érdemétől.

Az ötödik fejezet tárgya: piacgazdaságot, de melyet? Az előző gondolatmenetet folytatva feleleveníti: akkoriban a radikális piaci megoldás számított csak szalonképesnek, modernnek. És

jórészt ezt osztotta a korabeli tudományos és tanácsadói kör is. Ezzel szemben Bod Péter Ákos kitart amellett, hogy az Antall-kormány által elért félsiker is siker, különösen két szempontból. 1. A békés átmenet feltételei sok helyütt nem voltak adva, azokat létre kellett hozni, és főként éveken át folyamatosan fenn is kellett tartani, ami nálunk sem volt adottság (ld. taxisblokádn); 2. az átmenet számos országban elképesztő társadalmi áldozatokkal járt, amit a magyar út csökkenteni próbált, a szociális piacgazdaság eszméjét nemcsak hangoztatva, de gyakorolva is.

A hatodik fejezet önkritikusabb hangvételű: megítélése szerint az újabb válság – a 2007-2009. évek nagy pénzügyi megrázkódtatása – nem a semmiből jött, és jobban föl lehetett volna készülni rá. Ez érdekes megközelítés, hiszen a válság nemzetközi irodalmának egyik visszatérő eleme annak felemlgetése, hogy némely hivatásos vészmadarakat leszámítva milyen általános volt az a meggyőződés – a szakmában, de a piacokon és a gazdaságpolitikai műhelyekben is –, hogy ilyesmi többé nem történhet meg.^[3] A magyar lemaradás viszont – emlékeztet joggal Bod – nem a válsággal kezdődött, hanem már évekkel korábban, mind a szomszédokhoz/sorstársakhoz, mind az EU magjához mérve. A szerző kiemeli: nemzetközileg előremutató megoldások alkalmazása sok esetben a felszínen maradt, és a kormányzati hatékonyság a valóságban sokkal jobban romlott, mint a makromutatókból következett volna.

A periferiális helyzet, a különösen jelentős nyitottság persze adottság volt, de a gazdaságpolitika melléfogásai fölerősítették az ország sebezhetőségét. A szerző kiemeli: a 2002-2010 közti időszak „húzd meg, ereszd meg” (stop – go cycle) politikája is heterodox volt, amennyiben a gazdaságpolitikai ajánlások, illetve a közgazdasági tankönyvek sehol nem ezt ajánlották követendő útként, de ettől még a káros következmények halmozódtak.

A hetedik fejezet tárgyalja a 2010 után bekövetkezett fordulatot. A mozgástér tágítása vagy egyszerű voluntarizmus? – teszi fel a nem is annyira költői és nem is könnyen megválaszolható kérdést a szerző. Joggal állapítja meg: szuverenitáselvű politizálás jött a korábbi kompromisszumkeresés helyére, miközben a kormányzati döntések radikalizálódásának folyamata volt megfigyelhető. Folyamatosan alakult ki a hívei által unortodoxnak nevezett irányvonal, amiben egyfelől a nehezen tervezhető hatású egyszeri lépések, másfelől a kormányzat középtávú terveiben és elvi alapvetéseiben egyáltalán nem szereplő intézkedések sorjázta. Miközben e lépések szakítást – ha tetszik, újítást – hoztak a megelőző másfél évtized gyakorlatához képest, a korábbi időszakok elemzői számára a kormányzat egyedi mérlegelésén alapuló, a legmagasabb szint egyszeri, konkrét döntéseire építő megoldás aligha tűnhet forradalmian újnak.

A 8. fejezet tárgyalja a jelen és a jövő kérdéseit. A szerző ebben a részben joggal és alaposan épít pályatársainak, mindenekelőtt a politikatudomány művelőinek és interdiszciplináris elemzőközösségek 2016-2017 során közreadott elemzéseire. Ezekre támaszkodva többek közt megállapítja, hogy az adatok nem támasztják alá a magyar gazdaság kirívóan jó teljesítményét vélelmező, nagy hangon hirdetett nézeteket, miközben kétségtelen, hogy a közvetlen fizetési válság már 2012 közepén elmúlt. A foglalkoztatottság történelmi csúcspontra jutott, a külső fizetési mérleg rendszeres többletekkel zár.

Ugyanakkor, amint bevonjuk a nemzetközi versenyképességet szélesebben értelmező szempontokat, amiket a befektetők is, de az elemzők is használnak, hamar arra a következtetésre juthatunk – a szerző nyomán is –, hogy az állam legalább annyira része és oka a gondoknak, mint (volt) a megoldásnak. A kiszámíthatóság hiánya, a kormányzás nem elég jó minősége, az átláthatatlan és gyakran gyanús ügyletek nem kedveznek a hosszú távú, jó minőségű befektetéseknek és az ezekre épülő tartós növekedésnek sem.

A záró gondolatok közt a szerző azt a fogas kérdést vizsgálja, hogy a magyar fejlődési pálya 2010-et követő időszaka elkanyarodást jelent-e az általános, fősdru nyugati modelltől, mint ahogy forrásanyagának jelentős része véli. Vagy mindezen tapasztalat inkább a kevésbé fejlett országokban megszokottnak mondható fejlesztő állam kísérletének tekinthető? A szerző mellett érvel, hogy miközben a fejlesztő állam attribútumai nincsenek jelen a magyar feltételek közt, a nyugatinál nagyobb állami aktivizmus nálunk sem idegennek, sem szokatlannak nem mondható a hosszabb távú gazdaságtörténeti trendek ismeretében.

Adottnak véve e helyütt a szerző témaválasztását és kifejtési módját, egy jelentős kérdés marad megválaszolatlanul. Ez pedig az úgynevezett közepes fejlettség csapdájának kérdése. Az eredetileg Simon Kuznetstől származó és legutóbb Barry Eichengreen és munkatársai nyomán^[4] a nemzetközi viták homlokterébe került kérdéskörrel van szó, ami az egy időben lendületesen fejlődő országok elakadását sok tekintetben törvényszerűnek láttatja.

Utóbbi azt jelenti, hogy a könnyen mozgósítható tartalékok kimerülése után egy sor ország – épp a mi fejlettségünket jellemző szinten – könnyen stagnálásba kerülhet, mert a növekedés életben tartásához szükséges lépések politikailag nem látványosak, sőt gyakran hátrányosak a hatalomra nézve. Az intézmények fejlesztésétől az oktatás kibővítésén át az elszámoltathatóság erősítéséig terjed a javasolt intézkedések köre. Jó lenne tudni azt, hogy Bod Péter Ákos szerint vajon máris ebbe a csapdába kerültünk-e. Vagy van-e ennek a helyzetnek valós veszélye, esetleg mindez csak

képzelt betegség csupán? Fontos lehetne az erre vonatkozó érvek és ellenérvek ismertetése. A könyvben terjedelem vélhetőleg lett volna a bővebb kifejtésre.

E vita korántsem csak a közgazdász szakmára tartozik, bár jelenleg főképp erős ökonometriai alapozású munkaközi és konferenciaanyagok azok, amikben ezt a kérdést feszegetik. Ha a felvetés helytálló, akkor a legutóbbi válságon aratott magyar győzelem pirruszi jellegű volt. Ha nem erről van szó – fejlettségi szint vagy ipari kultúra, földrajzi helyzet vagy más szempont magyarázza a Kínától Brazíliáig megfigyelt újabb kisiklást –, akkor viszont a kötetben vázoltnál lényegesen derűlátóbb jövőképet is föl lehet rajzolni – úgy, ahogy azt a kormányközeli elemző műhelyekben meg is teszik.

Mindent egybevetve: Bod Péter Ákos legutóbbi kötete – elődeihez hasonlóan – gondolatébresztő és érdemi, szakmai, valamint politikai vitákat gerjesztő munka. Természete szerint egyszerre szól a magyar közönséghez és a szélesebb, európai közvéleményhez. Tudjuk: az átalakulás globális folyamattá válása, például Kínában és az arab államokban is látható megjelenése kitágítja ezen ismeretkör jelentőségét.

Ugyanakkor nem tekinthetjük a demokratikus és piacgazdasági kibontakozást eleve elrendeltnek, mint jó negyedszázada.^[1] Ebből a szempontból részletes magyarázatot igényelne Törökország és Oroszország visszarendeződési fordulata. Az említettek mind próbára teszik az elemzőkészséget és a judíciumot is. Nem gondolom, hogy bárki közülünk a bölcsek kövének birtokában lenne. Mindenesetre üdvözlendő, hogy a kiadó alkalmat talált e sajátos műfajú, sajátos arcélú munka megjelentetésére. Ezáltal alkalom nyílik az Európa-szerte megindult, élénk gazdaságpolitikai viták higgadt, tárgyyszerű lefolytatására, és ezt követően esetleg a mainál eredményesebb megoldások gyakorlati kimunkálására is.

(Bod Péter Ákos: Magyar gazdaságpolitika tűzközlelől. Akadémiai Kiadó, 2018, Budapest, 161 oldal.)

Jegyzetek:

^[1] Hasonlóképp érvelt – meglehetősen visszhangtalanul – korabeli áttekintésében e sorok szerzője: Csaba L.: *The capitalist revolution in eastern Europe*. Cheltenham/UK, 1995, EdwardElgar Publishing Co.

^[2] Aslund, A. – Djankov, S. szerk.: *The Great Rebirth: Lessons from the Victory of over nism*. Peterson Institute of International Economics, 2014, Washington D. C.

^[3] Reinhart, C. – Rogoff, K.: *This Time is Different! Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton University Press, 2009, Princeton, N. J. A szerzők ironikusan szólnak a társadalmi felejtés jelenségéről, aminek okán minden nemzedéket meglepetésként ér a korábban már megfigyelt mechanizmusok ismétlődése.

^[4] Eichengreen, B. – Park, D. – Shin, K.: *Growth slowdowns redux: new evidence on the middle income trap*. NBER Working Paper, 18 673 szám, 2013, Washington D. C. (online is).

^[5] Huntington, S.: *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press, 1991, Norman/USA.